

הרב יצחק ישראל דוב גרינוואלד
כולל אור יצחק סקאליע

**השתמשות בקילורין ושאר תרופות ע"י שרייה מע"ש
רפואה שאינה ניכרת**

בשבת ואינו חושש. ופירש רש"י ד"ה ונותן ע"ג עיניו, דלדידיה כיון דאצרכוה לשרותה מע"ש איכא היכרא, וליכא למיגזר, ומאן דחזינהו סבר דרחיצה בעלמא היא דכסבר שהוא יין. מבואר מרש"י שהטעם שצריך לשרותו במים מע"ש הוא כדי שיהיה לו היכר. ורק בשבילו הצריכו חז"ל היכר, כיון שהלא הוא עצמו יודע את האמת שזה רפואה בשבילו, לכן צריך הוא היכר. ולגבי אחרים הלא אינו ניכר.

וכבר הקשו האחרונים למה אצל יין עצמו לא צריך היכר בשבילו. ותירץ העולת שבת (ס"ק כג) וכן תירצו גם התוספת שבת (ס"ק לג) והפרי מגדים (משב"ז אות טו), שכיון שדרך רוב העולם לרחוץ ביין² א"כ זה דומה למ"ש להלן בסעיף ל"ז שמאכל בריאים מותר כל זמן שלא מוכח להדיא.

ולמחצית השקל לא נראה לו פשט זה, וכתב על העו"ש והתו"ש ולא הבנתי דבריהם³. וכתב טעם אחר, שגם ביין צריך היכר, וההיכר הוא במה שאינו פותח וסוגר⁴, שבדרך כלל כן פותח וסוגר, משא"כ בקילורין זה לא היכר, כיון שבין כך ובין כך אין הדרך להיות פותח וסוגר.

עכ"פ בגמרא הנ"ל כתוב מפורש שבאופן זה מותר להתרפאות בשבת עצמו.

חז"ל אסרו לאדם בריא שיש לו מיחוש, (וי"א אף לחולה שאין בו סכנה¹), לעשות או לאכול כל רפואה בשבת, מטעם שמא יבוא לידי שחיקת סממנים, כמבואר באריכות בסימן שכ"ח. מכל מקום עשו בו כמה קולות להתיר בכמה אופנים. אחד האופנים שהתירו הוא באם אינו ניכר שעושה לרפואה. ודבר זה נחלק לשלשה:

(א) מאכל בריאים – בזה הקילו עוד, שמותר אף אם ניכר קצת שעושה לרפואה, כגון שאוכל הטחול שיפה לשיניים וקשה לבני מעיים. ומ"מ אסור שיהא ניכר להדיא. ועיקר דין זה בסעיף ל"ז.

(ב) ליתן יין על גב העין – מותר מטעם שאינו ניכר, כיון שנראה כרוחץ, אע"פ שכוונתו לרפואה. ופרטי דין זה בסעיף כ'.

(ג) ליתן קילורין ע"ג העין – מותר ג"כ מטעם הנ"ל שנראה כרוחץ ביין. אלא שבקילורין לא די במה שאינו ניכר, אלא צריך שיהא גם שורה אותו במים מערב שבת. ודין זה נפסק להלכה בסעיף כ"א.

בקילורין צריך היכר בשבילו

מקור דין זה הוא מגמרא מסכת שבת דף ק"ח ע"ב, אמר ר' עוקבא אמר ר' שמואל שורה אדם קילורין מערב שבת ונותן על גב עיניו

1 כן דעת הט"ז (ס"ק כה). וחולק בזה על הרמ"א (סעיף לו) שמתיר בחולה. ובשו"ע הרב (סעיף יט) הכריע, ולענין הלכה בדברי סופרים הלך אחר המיקל. ובמשנה ברורה (בביאור הלכה על סל"ז ד"ה וכן) מביא הרבה ראשונים הסוברים כהט"ז. וסיים, ומ"מ לא נוכל למחות ביד המקילין, אחרי שבשו"ע סתם כוונתו, ומלתא דרבנן הוא. ע"ש.
2 וכבר כתב המג"א (ס"ק יח) שבזמנינו שאין רוחצין ביין אכן אסור להתרפאות בשימת יין על גבי עיניו. ויש מחלוקת הפוסקים אם לפי זה גם קילורין אסור, כיון שכל ההיתר של קילורין תלוי בזה שנראה כרוחץ ביין, כמ"ש רש"י. ועי' בתהלה לדוד ס"ק ל"א, וקצות השלחן סי' קל"ח בבדי השלחן סק"ג, וכף החיים אות קל"ד.
3 אולי לא קישר זאת לסעיף ל"ז, כיון שהעו"ש והתו"ש לא דימו אותו בפירוש לסעיף ל"ז, כי אם הפרמ"ג.
4 כמבואר בס"כ שאסור לפתוח ולסגור העיניים בשעה שנותן היין שם, כדי שלא יהא מוכחא מילתא.

סתירת הנמרא בקילורין

ובזה יש סתירה מן הגמ' דף י"ח ע"א בדיני שביתת כלים, דק"ל אין אדם מצווה על שביתת כליו, לכן כתוב בברייתא שם ומניחין קילור ע"ג העין ואיספלנית ע"ג מכה, ומתפאת והולכת כל היום כולו. היינו שבעצם יש כאן איסור של רפואה, אלא הטעם שמתר הוא כיון שהאדם אינו עושה כלום בשבת, והוא עושה הכל מערב שבת בלבד, ורק הקילור ואספלנית הם העושים והם המרפאים, ואין אדם מצווה על שביתת כליו. וזה סותר להגמ' דף ק"ח שהבאנו לעיל שבאופן מסויים מותר גם בשבת עצמו לשים הקילור ע"ג העין. ובישוב סתירה זו יש ד' מהלכים, אשר ג' מהם מובאים בב"י כאן.

(א) תוספות (יח. ד"ה מתרפאת) – בדף י"ח מיירי ביש לו מיחוש ועושה לרפואה, לכן מותר רק בע"ש, ובשבת עצמה אסור. ובדף ק"ח מיירי לתענוג לכן מותר. לפי זה בעושה לרפואה אין כל היתר של "שורה מערב שבת".

(ב) הרא"ש (פ"א סי' לג) והר"ן (ו. ד"ה והאי) – דף י"ח מיירי בקילור עב, לכן אסור כיון שזה ניכר שהוא לרפואה (וכתבו שם שיש בזה גם איסור ממרח). ובדף ק"ח מיירי בקילור צלול, שבזה נראה כרוחץ.

(ג) סמ"ג – בתוך העין אסור בשבת, וצריך להניחו שם ערב שבת. תחת העין או מעל העין מותר גם בשבת.

(ד) טעם רביעי שלא הובא בב"י, תוס' ישנים (יח.) – בדף י"ח אסרו בשבת עצמו באופן שהקילור מונח בתחבושת, שלכן הוא ניכר. אבל בדף ק"ח מניח הקילור עצמו במים, ובזה נראה כרוחץ ולא ניכר לאחרים, ולדידיה ליכא למיגזר שידוע כי לא התירו לו אלא ע"י שרייה.

וכתב הבית יוסף שהטור ס"ל כהרא"ש והר"ן, שקילור עב אסור, ורק בקילור רך וצלול יש ההיתר של שורה בע"ש, "וכן

הלכה". ובאמת המעיין בטור כאן יראה שאינו מחלק כלל בין עב לצלול. אדרבה בהשקפה ראשונה נראה שסובר כהסמ"ג שמחלק רק בין תוך העין שאסור לתחת העין שבזה יש היתר. ובשיירי כנסת הגדולה כתב שכוונת הבית יוסף מטור סי' רנ"ב בדיני שביתת כלים ששם אכן מחלק הטור בין עב לצלול.

הב"ח בסי' רנ"ב מבאר כל השיטות. וכתב דדעת הרא"ש והר"ן שבצלול מותר ולא כתבו שצריך לשרותו מע"ש, משום דסבירא להו שלא צריך לשרותן, ולדידיה יש די היכר במה שצ"ל צלול דוקא, א"כ יודע הוא שרק דרך רחיצה התירו לו, אבל לא שאר רפואות. ודלא כרש"י ש"שורה אדם מע"ש" דוקא, אלא מ"ש "שורה אדם מע"ש" לאו דוקא הוא, אלא אורחא דמילתא כדי שיהא רך וצלול.

וכתב הב"ח שם שכן צריכים לפרש גם לתוספות שזה לאו דוקא. ועי' בפרי מגדים (סי' שכח א"א אות כב) שמבאר יותר, שלפי תוס' י"ל דנקט "שורה מע"ש" שמפרשים קילור הוא מטלנית משוח בו תחבושת, ובשבת אסור לשרותו דשרייתו זהו כיבוסו. או י"ל בשבת אסור משום גיבול.

והסמ"ג שאינו מחלק בין עב לצלול, וסובר דבשניהם אין איסור רפואה כשיש היכר כמבואר לעיל, מ"מ מודה שבעבה אסור מטעם אחר, דהיינו ממרח.

וכתב הב"ח שבטור סי' רנ"ב לא מצריך שרייה בע"ש אלא כתב סתם "אבל קילור רך וצלול אפילו בשבת מותר להניחו ע"ג העין" והיינו כהרא"ש, אבל כאן בסי' שכ"ח כתב הטור בפירוש שצריך לשרותו מע"ש, וכתב הב"ח וצ"ע.

אבל למעשה, הרי סוף סוף כתב הטור להדיא בסי' שכ"ח שצריך דוקא שרייה מע"ש, וכן נפסק בשו"ע, וכן מפרש הפרישה בטור סי' רנ"ב. ולפי דברי הב"י הנ"ל שהטור פוסק כהרא"ש ור"ן, א"כ לפ"ז גם הם סוברים שצריך דוקא שרייה מע"ש, דלא כהב"ח.

היתר הנ"ל בשאר תרופות

הנה במהות ההיכר נחלקו בעיקר פוסקי זמנינו, ויש גם קצת מאחרונים מדורות הקודמים. השאלה הוא, אם לוקח כדורים של תרופות ומשימם ומערבבם מע"ש בתוך מאכל או משקה ועכשיו אינו ניכר, וזהו לגבי אחרים. אבל לדידיה הלא צריך הוא היכר, והשאלה היא אם שרייה במים מע"ש נקרא היכר גם לשאר תרופות. ומחלוקת זו היא בהבנת מהות ההיכר שצריכים בקילורין.

הקצות השולחן (סי' קלח בבדי השלחן ס"ק לא) – מביא מש"כ המנחת שבת (סי' צא ס"ק לז) דחולה גרעבצין ישתה סודה בשינוי. דהיינו שיקח הסודה לפיו וישתה עליו מים. והקצוה"ש מבאר דבריו, ונראה דהיינו מי שיש לו מיחוש ששורף וקודח בלבו אחר אכילתו מפני רבוי חמצן בקיבה. והקצוה"ש חולק עליו שזה לא שינוי, דהרבה פעמים עושים כן בחול⁵. אבל ידוע שאין הסודה רפואה לעצם החולי, אלא שמשקט הכאב לפי שעה, ומ"מ זהו מיחוש גמור, ע"כ יש לעשות בשינוי. וכתב הקצוה"ש, אבל אם יש לו מי סודה מוכן מע"ש, מותר לשתות כמו קילורין. אבל צריך שיהא נימס הסודה היטב ולא יהיה ניכר במים, עכ"ל בקיצור.

אמנם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' פו) – רצה השואל להתיר מטעם הנ"ל. וכתב הוא, שבעצם יש לחוש שאם יהיה מותר ליקח הרפואה בהיכר וסימן יבואו ליקח גם בלא סימן, דכמו שיכול לשכח איסור השחיקה והבישול ע"י טרדתו ברפואתו יכול לשכח גם זה שהצריכוהו ליקח במאכל ומשקה. ומה שהתירו רז"ל בקילורין הוא משום שהשריה היא חלק מן הכנת התרופה, והוא ההיכר שיזכרהו שאסור לעשות שום דבר לרפואה, כיון שאף מה שהדרך ללקיחת הרפואה בשעת מעשה, והוא דבר היתר, אסור, ולא יבא להתיר גם

בשבת כשישכח לשרות מע"ש. ובלא השריה הא אינו יכול להניחה על העין. אבל כשלהרפואה עצמה אין צורך שוב לעשות כלום ורק שיצרכוהו סימן והיכר בעלמא שיתן לתוך מאכל לא ראו חכמים לסמוך ע"ז.

וכתב עוד פשט, שההיתר שריית קילורין מע"ש היינו שזה נחשב לדידיה כאילו הניח על העין כבר מע"ש. משא"כ כשאין צורך בשריית המים.

ועוד כתב שם, שמי שקונה בבית מרקחת דברים מוכנים שרויים מע"ש או זמן מרובה, זה לא כלום, כי אין כאן היכר. והיכר הוא רק כאשר הוא בעצמו (או בני ביתו וכדו') שורה אותו מע"ש, דבר שאין הדרך לעשותו כך מע"ש. ופשוט הוא.

עכ"פ כתוב באגר"מ שאם זה דבר שצריך שרייה בזה ודאי יש היכר. לפי זה בהנ"ל בסודה שהדרך ששורין במים בזה גם לר' משה מותר מע"ש. אבל זה לא פשוט כ"כ לפי ר' שלמה זלמן אויערבך שיובא להלן.

וכדברי האגר"מ מדוייק בלשון המחבר "כיון שלא התירו לו לשרותו אלא מע"ש איכא היכרא". ובספר שבת בשבתו (סי' שכז, א) מביא רא"י לשיטת הגרמ"פ מריש סי' שכ"ז שאין סכין בשמן וחומץ מעורבים יחד אלא בשמן לבדו. מבאר שם בתהל"ד שהשמן הוא היתר וחומץ איסור. הרי אפי' שמערב חומץ בשמן ג"כ אסור. אבל למעשה רבו המתירים, ובהכרח צריך לפרש לשיטתם ששם החומץ ניכר.

דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל – מובא בשמו בשמירת שבת כהלכתה (פרק לד ס"ה הע' כד), שמתיר ללא פקפוק אם שרה מע"ש, אבל לא בשבת. ועוד כתב בשמו (הע' כז) דלא התירו כששורה הקילורין בע"ש רק מפני שבדרך כלל אין רגילין ע"י שרייה, ולכן ליכא למיגזר לגבי דידיה כיון שהוא יודע שמשנה

ונתבטלה אם מותרת לחולה לאכול לרפואה. ואת"ל מותר, האם מותר לערבה בשבת או בע"ש. כתב שם, לענין שאלה קמייטא מסתברא דמותר כיון דעיקר דיין זה אינו אלא גזירה דרבנן משום שחי"ס, ובהיכר בעלמא לא גזרו, כמו שמותר לאכול לרפואה כל מאכל בריאים משום דיש היכר בדבר. והב"י בחולה שאיב"ס כתב שמותר לו כל רפואות כיון דאיכא היכר מילתא שרק ע"י גוי מותר לו. וכן פת גוים מותר ע"י קיסם ועץ בעלמא שמשליך בהתנור, משום דאיכא היכר. וכתב לענין שאלה תניינא, נראה דמותר לערבה לכתחלה. שאין בזה משום איסור של דבריהם אין מערבין אותו בידים כדי לבטלו (יו"ד סי' צט ס"ו), כיון דהכא אין ההיתר מטעם ביטול, אלא מטעם שלא גזרו משום שחי"ס בנדון זה כיון שיש היכר.

נראה דעתו שטעם ההיתר של קילורין דבעינן היכר בעלמא כמו קיסם בפת עכו"ם.

אלא שיש לעיין לפי זה למה צריך בקילורין שישרה מע"ש דוקא. וצ"ל שסובר שכיון שקילורין הדרך תמיד לתתו במים קודם שמשתמש בו (כמו שסובר האגר"מ), א"כ אין היכר אא"כ שורה אותו מע"ש. משא"כ דבר שאין דרכו בכך די בזה אם נותנו במים או במאכל, אפילו אם נותנו בשבת.

יש מתירים זה מדין מאכל בריאים

הנה, בגמרא ברכות דף ל"ח ע"א, שתיא רכה שהכל נהיה בדברו כיון שהוא לרפואה. והקשה רב יוסף מברייטא שכתוב בוחשין את השתות בשבת מוכח שאינו לרפואה. ותירץ אביי שמותר מטעם דתנן כל האוכלין אוכל אדם לרפואה (הדין בסעיף ל"ז). ובשיטה מקובצת שם (ד"ה ושויין) מקשה על אביי,

מהרגיל. משא"כ אם רגילים תמיד הכי, ליכא כלל שינוי לגבי דידיה. ומביא ראיה שקילורין אין הדרך לשרותו מדברי התוס' ישנים שהבאנו לעיל. וזהו ההיפך מן הקצה אל הקצה משיטת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. (ועי' בשבת בשבתו שמקשה עליו ממתני' (שבת עו:): המוציא מים כדי לשוף בהם את הקילור חיב, משמע שכן הדרך לשרותו תמיד).

לפי"ז כתב השש"כ (ס"ד) שאסור לשתות תמיסת סודה, כיון שכך הדרך תמיד לערבו במים קודם השתייה. אלא שבשעת הדחק יש לסמוך על המקילים לשתות תמיסת סודה. וכתב שם בהערה כ"א דהיינו הקצוה"ש, ומיהו לפי דברי הגרש"ז אויערבך לא דמי לקילורין לכן אין להקל אלא בשעת הדחק.

ובשש"כ תיקונים ומילואים (שכתב הגרש"ז אויערבאך, שעבר על הכל המובא בשמו והעיר הערות) כתב הגרש"ז להוסיף להערה הנ"ל: ומ"מ יתכן דהא גופא ששונה מתערובת של אתמול ניכר ג"כ⁶. דהיינו שחוזר במקצת מדעתו (בלשון "יתכן"), עכ"פ בשעת הדחק. וכ"כ כל זה בשולחן שלמה (סי' שכח ס"ק לו).

ענין זה בעוד פוסקים

שאר הפוסקים שנבוא אינם מחלקים בין דרכו לשרותו לאין דרכו לשרותו, לא כדעת האגר"מ ולא כדעת הגרש"ז א.

הגאון ר' שמואל גארמיזאן זצ"ל, כבר דן בשאלה זו בספרו שו"ת משפטי צדק (סי' מ) ⁷. הובא בקיצור בשערים מצויינים בהלכה (על קצשו"ע סי' צא סק"ב) ⁸, ומו"ר הרה"ג שליט"א בנטעי גבריאל הלכות יו"ט (פרק לה סק"ז) העתיק כל לשונו בשלמות. והשאלה שם, דבר רפואה שנתערבה במאכל בריאים

6 ובשש"כ במהדורה חדשה כבר נדפס בפנים הערה אות כ"א.

7 נדפס לראשונה מכ"י בירושלים שנת תש"ה, ושוב ע"י חברת אהבת שלום בשנת תשמ"ג. עי' בשם הגדולים להחיד"א, מערכת גדולים, בערכו.

8 אלא ששם מכנהו בשם "משפטי צדקה הספרדי" ולא כתב שם מחברו. וכן נקרא בשם זה בכל הספרים המביאים אותו מתוך השערים מצויינים בהלכה, שלא ראו הספר בפנים.

לצרף זה למי שרוצה להחמיר על עצמו כהט"ז (ס"ק כה) בחולה כל הגוף, ובזה יכול להקל, כיון די"ל שזה נקרא שבות ע"י שינוי שמותר בחולה שאיב"ס. וסיים, איברא במיחש עדיין יש לעיין בזה. ועוד כתב להתיר בסברת הדעת תורה, אם בא המאכל כבר בתערוכת ע"י שמערכים בבית החרושת של המאכל מעט תרופה במאכל בריאים מובהק, והאוכלו אינו מרגיש כלל ברפואה, בזה בודאי אין מקום להחמיר כלל⁹.

ובשו"ת באר משה ח"א (סי' לג אות ה) מציין להשטמ"ק הנ"ל, וכתב שאין ענינו לכאן כמוכח. אבל מ"מ מתיר בזה מטעם ההיתר של קילורין, ובח"ד (סי' לא) מרחיב בביאור ההיתר בזה. וכתב שם לא מבעיא אם מצטער הרבה, אלא אפילו אם הכאבים באים "עם חסדים" (הוא משתמש בלשון השואל שם), גם כן מותר לגמרי. והוא מציין ג"כ להב"י הנ"ל (שהביא המשפטי צדק), שבחולה שאין בו סכנה מותר רפואה שיש לו היכר שמותר רק ע"י גוי. ומצרף שם טעם להקל, ע"פ מ"ש הגאון ר' שלמה קלוגר בספר החיים (סי' שכח) חידוש, שמה שצריך בישול ונתבשל מע"ש לא שייך למיגזר שחיקת סממנים. ובדעת תורה (שם) מביאו וסומך עליו למעשה לצירוף. ומביא ראיה מתוס' במס' חולין שמחלק דגורו רק בתלישת פירות וסחיטה שהיא קיל.

ויש להוסיף על דבריו עוד צירוף, אפילו בדבר שאין צריך בישול. שבקצוה"ש (סי' קלד בדה"ש סק"ז מס' 2) כתב שבזמנינו רפואה קיל, כיון שעכשיו אין בקיאות בשחיי"ס ורק ע"י הרוקחים בבית מרקחת עושין רפואות, ורק עפ"י פקודת הרופא, לא שייך למגזר דלמא אתי לשחיקת סמנים. והרי זה דומה למש"כ התוס' (ביצה ל. ד"ה תנן) לדידן לא שייך למגזר שמא יתקן כלי שיר, כיון שאין אנו בקיאים לעשות כלי שיר. ע"ש בקצוה"ש

שהיתר זה הוא רק באוכלין שדרך בריאים לאכול לפעמים ומשום כך אפילו אוכל אותה לרפואה מותר, אבל בדבר שהוא מיוחד לרפואה ודאי לא. והלא שתיקא היא מיוחדת לרפואה כשעושין אותה רכה. ותירץ השטמ"ק, דשתיקא שאני מדבר שהוא מיוחד ממש לרפואה מפני שהיא גופה מזון גמור הוא כשהיא עבה, וכשהיא רכה אין בה שינוי מזון, אלא שמרבה בה מים. וכיון שהיא גופה מזון גמור מותרת בשבת דבכלל כל האוכלין אוכל אדם לרפואה הוא. תדע לך דאילו יש כאן חולה שאינו רשאי לשותת יין אלא כשהוא מזוג ביותר עד כדי שאין שותין כיוצא בו הבריאים, ודאי מותר הוא לו יין זה. הרי שאפילו אין בריאים שותים תערוכת זו, מ"מ כיון שסוף סוף מזון הוא מותר.

ובהגהות מהרש"ם לספר אורחות חיים (סי' שכח אות כז), וכן בדעת תורה (כאן על סל"ז), רוצה ללמוד מדברי השטמ"ק אלו דהוא הדין אם מערב המאכל בדבר אחר שאין דרך בריאים בכך שרי, כיון דגוף המאכל הוא של בריאים. ואח"כ סיים, מיהו י"ל דהיינו דוקא אם כל מאכל לבדו מאכל בריאים, אלא שאין דרך בריאים באופן תערוכת זו, משא"כ אם מאכל אחד אינו מאכל בריאים אסור. ונפק"מ לענין שתיית מים המיוחדים לרפואה (או מי שעלצ"ר) מעורב בחלב וכדומה.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' כח) מציין לשטמ"ק הנ"ל. וכתב, אבל לפי מה שמחלק שם המהרש"ם, אין היתר. ואח"כ מביא המשפטי צדק המובא בשערים מצויינים בהלכה, וסומך עליו. וכתב שיש לסמוך על זה אם מצטער הרבה, וביותר אם מערכו מע"ש דשייך בו היכרא שכתב בספר קצוה"ש. ע"ש. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' לו) מביא ג"כ השטמ"ק המובא בדעת הנ"ל, וכתב שיש להשתמש בזה במקום צורך לצירוף. ובח"ח (סי' פב, וכן משמע הכוונה בח"ג שם) כתב

שהאריך, ולמעשה סיים לא לסמוך על זה אלא לסניף.

עוד מי שמתיר מטעם מאכל בריאים, מצאתי בספר בית מנוחה עמ"ס שבת¹⁰ (לדף קט ע"ב), שגם הוא כבר דן בשאלה זו. שאחר שהעתיק שם דברי הטור והשו"ע בסעיף ל"ז, בענין מאכל בריאים שאף שניכר קצת מותר, ומביא דברי המחצית השקל (ס"ק מב) שכתב ע"ז כיון דעכ"פ אינו ניכר מתוך מעשיו שעושה מעשה לרפואה, כתב וזה לשונו: ועפ"ז יש לחקור חקירה אחרת, דהיינו כה"ג שאוכל בשבת מאכל בריאים כשאר מאכלים ואותו מאכל אין בו בעצמותו שום רפואה רק סתם מאכל או משקה ככל מאכל או משקה. הנה זה ודאי ליתן אותן סממנים השחוקים בתוך המאכל ביום שבת עצמו בודאי אסור, ולא דמי להנ"ל דלא מוכחא מלתא דלשם רפואה עביד דהוא שרי מאחר שאין עושה מעשה, אבל הכא הרי עושה מעשה רפואה בשבת במה שנותן לתוכו היום, והוי דומיא כמו חושש בשיניו וגומע ופולט, כי מה לי שניכרת מעשה רפואתו בפיו שפולט ומה לי שניכרת שעושה בידיים שנותן לתוך המאכל, הגם שאינו שוחקו היום בשבת, זה ודאי אסור לכ"ע. אבל כה"ג היכא שנתן אותן סממנים שחוקין קודם שבת לתוך אותו מאכל ומערב אותן קודם, ובשבת אוכל המאכל עם אותן סממנים הנשחקין, מי נימא דשרי כי היום בשבת בעת אכילתו אינו עושה שום מעשה ומותר כמו שאר מאכל בריאים, או דילמא כי עתה אותו מאכל עם הסממנים שבו לאו מאכל בריאים הוא, א"כ הוא דמי לאיזוביון דמתני' דאין אוכלין אותו, דלאו מאכל בריאים הוא. א"כ ראוי לחוש אי שרינן לי, שמא יטחון היום סממנים בשבת, כמו שאר רפואות דגזרינן. ואפשר י"ל ע"ז עפימ"ש ביומא מ"ט א', אמר ריב"ל לי התיר ר"ח לשתות שחליים

בשבת. ופריך, לשתות פשיטא, דתנן כל האוכלין אוכל אדם לרפואה וכל המשקין שותה. ומשני, אלא לשחוק ולשתות שחליים בשבת. ומקשה אח"כ, היכי דמי, אי דאיכא סכנתא משרי שרי ואי דליכא סכנתא מיסר אסור. לעולם דאיכא סכנתא וכו', עכ"ל הסוגיא. והנה מ"ש לשחוק ולשתות עכצ"ל דכוונתו דהיום בשבת מותר לשחוק, כי מאחר דבעי לומר אי דאיכא סכנתא, וא"כ ממילא מ"ש אח"כ אי דליכא סכנתא אסור דהיינו היום אסור בשחיקה בשבת. משמע אבל אם נשחק ונטחן מע"ש וכ"ש בנותנו מע"ש לתוך המאכל בודאי מותר. ועכצ"ל דאינו דומה לאיזוביון דמתני' שאוכל איזוביון והם בעין ומוכחא מלתא דלרפואה עביד וכמו שפירש"י במתני', משא"כ מעט שחיקת סממנים המעורב במאכל קודם שבת זה לא ניכר ולא מוכחא מילתא, כנלע"ד. עכ"ל. העתקתי כל לשונו כיון שהספר אינו ידוע כ"כ.

[ולענ"ד יש לי להוסיף עוד טעם לאסור לשים התרופות בשבת עצמו, ע"פ הגמרא (שבת קמ). אין שורין את החלתית. וכתב הקצוה"ש (סי' קלד בבדה"ש סק"ב מס' 5) שלפי זה אסור להכין בשבת משקה שעיקרו לרפואה, אע"פ שמותר לשתותו לפי שגם בריאים שותין אותו לפעמים].

נפקא מינה בין ההיתרים

הנה בין בבית מנוחה ובין בדעת תורה לא נכנסו שם במה שצריך היכר לדידה. והיה אפשר לומר שעצם זה שמערכו בתוך מאכל זהו ההיכר בשבילו, כמו בקילורין. אבל מ"מ סוף סוף לא כתבו שום רמז מענין זה.

ואולי י"ל שכיון שס"ל שלזה יש ההיתר של מאכל בריאים, א"כ גם היכר לא צריך. וכמו שהבאנו לעיל מן העולת שבת והתו"ש והפרמ"ג לגבי יין ע"ג העין, שלא צריך היכר,

10 להגאון ר' ישראל זאב הלוי איש הורוויץ זצ"ל. תלמיד החת"ס, ראב"ד אוהעל בימי הישמח משה. מח"ס ארץ חמדה, נחלה לישראל, ושו"ת בית ישראל, ועוד. נדפס לאחרונה מכת"י ע"י מכון ירושלים, תשס"ג.

כיון שהוא דומה למאכל בריאים.

ובזה יובן מה שכבר הבאנו בשם השבט הלוי, שאם בא המאכל כבר בתערוכת ככה מבית החרושת, ואין מרגישים ברפואה, בזה בודאי אין מקום להחמיר כלל, עכ"ל. ולכאורה הוא תמוה, הלא אין כאן שום היכר בשבילו, ואיך יכול דבר זה להיות מותר, וכמו שאכן פסק באגרות משה (שהבאנו לעיל).

אבל לפי מה שכתבתי י"ל שהתירוץ הוא פשוט. שכיון שהשבט הלוי מסתמך בזה על הדעת שמתיר מטעם מאכל בריאים, ובמאכל בריאים הרי לא צריך היכר בשבילו. משא"כ האגר"מ, הוא לא ס"ל שיש להתיר בזה מטעם מאכל בריאים כלל, אלא בטעם קילורין, ואפילו בזה מסתייג להתיר רק אם דרכו לשרותו כך בחול.

עוד מי שמתיר

כן אמר לי אאזמור"ר הרהגה"ח ר' אליעזר דוד גרינוואלד שליט"א, שכן הורה לו הגה"ק בעל ויחי יוסף מפאפא זצ"ל להתיר בין במשקה ובין באוכל¹¹. אך איני יודע על איזה מן ההיתרים שהבאנו לעיל מסתמך, וכאמור יש נפקא מינה טובא ביניהם.

רפואה ע"י שינוי

יש ענין שנדון בפוסקים, והוא אם מותר רפואה ע"י שינוי, ואינו הענין אשר כתבנו לעיל. כי מה שהבאנו שם מן הפוסקים המתירים הוא דוקא באם אינו ניכר. וגם צריך (לכמה פוסקים) שיהיה לו היכר לדידיה. משא"כ רפואה ע"י שינוי, פירושו אפילו אם ניכר שעושה לרפואה אלא שעושה זאת ע"י שינוי.

ועוד חילוק, שלכאורה שינוי הוא דוקא

כשעושה את ההכנסה לפה וכדומה ע"י שינוי, משא"כ היכר הוא במה ששראו מאתמול או הכניסו במאכל, ואפילו אם אין כל שינוי בשעת לקיחת התרופה.

והנה, בשו"ע (או"ח סי' שכח סעיף מט) נפסק, אסור לשים פתילה בפי הטבעת כדרך שנוהגים לעשות למי שהוא עצור, אא"כ ישים אותה בשינוי. ומבואר הטעם בב"י שצריך שינוי משום חשש השרת נימין. וכתב על זה המגן אברהם (ס"ק נה), וכל שכן דאסור לעשות קרוסטי"ר [חוקן]¹², אפילו הוכנה מאתמול¹³, ואפילו ע"י שינוי, אם לא בחולה, (שלחולה מותר ע"י שינוי. משנ"ב ס"ק קנ). וביאר הרב בשו"ע שלו (סעיף נה), ואחריו המשנה ברורה (שם), הטעם שאסור בחוקן יותר מבפתילה, (שבחוקן אסור אפילו ע"י שינוי), מפני שבחוקן נוסף בו גם איסור רפואה בשבת, שאסרו משום גזירה שמא יבא לידי שחיקת סממנים. והתהלה לדוד (ס"ק פ) מבאר הטעם שאסור אפילו בשינוי, דלא מצינו במיחוש שיהיה מותר לעשות רפואה ע"י שינוי, אם לא במצטער הרבה שהתיר המגיד משנה (פ"ו מהל' שבת ה"ט) שבות ע"י שינוי. אולם, בקצות השולחן (סי' קלח בדה"ש ס"ק לא, הנ"ל) מביא מש"כ בספר מנחת שבת שמי שיש לו מיחוש ששורף וקודח בלבו אחר אכילתו מפני רבוי החמצן בקיבה, שישתה סודה בשינוי, דהיינו שיקח הסודה לפיו וישתה עליו מים. והקצוה"ש חולק עליו, ולא מפני שסובר שאפילו בשינוי אסור, אלא מפני שסובר שאין זה שינוי, כיון דהרבה פעמים עושים כן בחול. וכתב שם, אבל ידוע שאין הסודה רפואה לעצם החולי, אלא שמשקיט הכאב לפי שעה, ומ"מ לא דמי להא דשפין השינים בסם לריח הפה (סעיף לו), דהתם ריח

11 ראיתי מי שהביא שבשו"ת ויען יוסף מתיר קיחת תרופות ע"י שמישמן במשקה וכדומה בע"ש. חפשתי שם, ולא מצאתי שם כלום מענין זה. אבל דבר זה מובא בשמו (עי' שו"ת נשמת שבת סי' שיו).

12 והוא כלי היריה כחץ שנותנין לתוכו מים ושמן, ומכניסין ראשו הדק בפי הטבעת למי שהוא עצור כדי שיצא מבטנו. כף החיים אות ער"א.

13 אין להקשות מזה על הפוסקים שהתירו רפואות שהוכנו מאתמול. שהם התירו רק כאשר אינו ניכר, משא"כ בחוקן

במקום צער. אבל עדיין לא ברור באיזה צער מדובר, אם סתם צער או דוקא מצטער הרבה. ובשו"ת אז נדברו (ח"א סי' לג) מקשה על המהרש"ם ממה שכתב בעצמו (באורחות חיים סי' שכח אות כז, שהבאנו במאמר הקודם) בענין שימת רפואות בתוך מאכל בריאים, והבין בדבריו שדעתו שם לאיסור, וצ"ע ששם אינו מתיר משום שינוי. על זה תירץ, דצ"ל דתערובות אין זה שינוי, דרגילים בלאו הכי לשתות רפואות בעירוב משקין משום מרירות¹⁴.

ואח"כ מביא דברי המג"א שחוקן-קריסטי"ר אסור אפילו ע"י שינוי, הרי דאין היתר בשינוי. ושהמהרש"ם עצמו מסכים לזה ששינוי אינו מועיל, שהלא הוסיף שם בהגהותיו (באות לז) שזהו דוקא אם מערב בו רפואות ולא מים גרידא. ותירץ, דצ"ל דע"י שפופרת הוי שינוי גמור דאין זו דרך שתיה כלל.

משמע מדבריו שהבין שדעת המהרש"ם להתיר בשינוי גמור אפילו אם אינו מצטער הרבה, דבמצטער הרבה אף חוקן שאינו שינוי גמור מותר, כנ"ל בשם התהלה לדוד. ומ"מ נראה דגם לשיטתו צריך שיהא עכ"פ צער, שכן משמע מן המהרש"ם שהביא. שזה לשון המהרש"ם שם, ואפשר דדוקא בנותן לתוכה דברים המסוגלים לרפואה אסור, אבל במים לבד לצורך פתיחת נקבים במקום צער יש להקל, ובמקום כאב בבטן שקורין קרעמפין בכל גווני יש להקל. הרי שאפילו במים גרידא התיר רק במקום צער, שמע מינה שדברים המסוגלים לרפואה אף במקום צער אסור אפילו בשינוי, (מלבד במקום כאב בבטן שקורין קרעמפין). ובזה קאי האז נדברו להתיר בשינוי גמור.

הפה אינו בכלל חולי, אבל כאן זהו מיחוש גמור, על כן יש לעשות בשינוי. לכן כתב שיכין הסודה מערב שבת, כנ"ל, ואם לא הכין מע"ש יעשה שינוי, שיתן הסודה לתוך כוס טיי, וישתה לגימות לגימות, עכ"ד. הרי שסובר שע"י שינוי מותר. אבל אין לומר שחולק על דין הנ"ל של המג"א, שהלא הוא עצמו מביאו לדין זה בסי' קל"ח (ס"ז) שרק בחולה מותר חוקן (קריסטי"ר) ע"י שינוי, וכמו שכתב המג"א. וא"כ דבריו סותרים זה את זה. ועל כרחק צ"ל שמה שכתב הקצוה"ש "מיחוש גמור" לאו דוקא, אלא שיש לו עכ"פ גם צער הרבה, שמותר לעשות לו ע"י שינוי כמו בגונח שמותר לינוק חלב בשבת (סעיף לג). ומה שכתב "מיחוש גמור" בא רק להוציא שאין זה כמו ריח הפה שאינו כלום, על כן כתב שזהו מיחוש גמור, אבל אין הכי נמי הוא יותר מסתם מיחוש.

אבל ע"י בהגהות המהרש"ם לספר אורחות חיים (סי' תקלב סוף אות ג) שכתב וז"ל, ולמאי דאיתא בסוטה י"ח ע"א השקה בסיב ובשפופרת מהו, דדלמא אין דרך שתייה בכך. אם כן היה מקום להתיר לשתות דרך שפופרת גם בשבת במקום צער, באופן זה, דבדרבנן כל תיקו להקל. ועוד די"ל דבעושה על ידי שינוי לא שייך למיגזר וכו', הרי כאן לצורך רפואה אי אפשר בענין אחר.

הנה בתחילת דבריו כותב להדיא שמתיר רק במקום צער. אלא שיש להסתפק במה שכתב אח"כ "ועוד די"ל דבעושה ע"י שינוי ל"ש למיגזר", אם כאן כוונתו להתיר אפילו בלי צער או לא. ובשמירת שבת כהלכתה (פרק לד הערה ו) כתב שמשמע מדבריו שע"י שינוי, כגון שכורך התרופה בנייר, מותר במקום צער. הרי שלמד שהמהרש"ם התיר רק

שמוכח לעין כל הרפואה.

14 ומביא שם גם המשפטי צדק המוכב בשערים מצויינים בהלכה, המוכב לעיל, ומדחה אותו בשתי ידיים, ע"ש. אבל נראה שלא היה לפניו הספר ולא ראהו בפנים, ולא היה לו אלא מה שהובא שם בשמו בקיצור. לכן קורא לו "משפטי צדקה הספרדי", כדרך שקורא לו בשערים מצויינים בהלכה.

ובהכרח צריכים לומר שאע"פ שמתיר שם ע"י הכנה מערב שבת אפילו למי שיש לו מיחוש בלבד, מכל מקום בשינוי מתיר רק אם מצטער הרבה, וכמו הראיה שהביא מן הזכור לאברהם, דמיירי במי שחש בראשו "ביותר".

(עצם זה שיהא יד שמאל נחשב לשינוי כלל בענין זה, הוא חידוש. ואין כאן מקומו להאריך).

וראיתי בשו"ת באר משה (ח"ד סי' לא אות ג) שמתיר כשאי אפשר להניח התרופה במים מערב שבת שיקח התרופה בשינוי קצת, דהיינו שיתן בפיו הכדורים בידו השמאלית. ומביא ראיה מספר זכור לאברהם (אות ח) שמתיר במי שחש בראשו ביותר שאשה תתיז לו מחלבה, הובא בבאר יעקב (סי' שכח אות מג).

הרי שמתיר אפילו "בשינוי קצת".

וכן אמר אחד מצדיקי אמת לאחד שבא לפניו: אם אינך מאמין כי קש אינו זו ממקומו בלי השגחה פרטית אין לך כלום מה לעשות אצלי. הכל הוא בהשגחה ואחז"ל (חולין ז): אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ מכריזין עליו מלמעלה. ענין זה של נקיפת האצבע הוא כבר דבר יותר חשוב שצריך כבר גם הכרזה.

(בית אברהם, סלאנים, פורים, עמ' צד-צה)

חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי צדיקים. אמרו על ר' אהרן הגדול זי"ע שנשפרו עצמותיו בקרבו מפני יראתו ית'. האמת שכל אחד מישראל יכול להתרומם גבוה מעל גבוה ואמרו עליו על הרה"ק ר' יצחק מדרוביץ זי"ע שנשמתו היתה פשוטה ביותר והוא הרימה למעלה מכל בני דורו, וכן הי' אצל הרה"ק ר' יוסל'ה חאטיבער זי"ע שהיה מקודם רשע גמור וירד מטה מטה עד שהגיע להמיר דתו ר"ל והיה בבית הכומרים ובא אביו לפני הבעש"ט זי"ע ונתן לו הבעש"ט קמיע שיניחנה במקום שיגע בה וכן עשה ומיד כשנגע בידו את הקמיע יהפך לבו בקרבו ונעשה בעל תשובה, והבעש"ט מסר לו סדר התשובה סגופים ותעניות וביניהם שיקח אשה מוכת שחין וחגרית וכו' עד שנעשה מגדולי תלמידי הבעש"ט והיה נוסע להחזיר אנשים בתשובה והיה אומר ראו כמה גדול של תשובה שכך וכך עשיתי ועכשיו הנני פוקד עקרות ויודע מחשבות ויכול להחיות מתים אבל לא כל כך בנקל עלתה לי לא נשאר בפי שן אחת מהסגופים.

(בית אברהם, סלאנים, פסח, עמ' קכב)

"שמעתי מהרב ששמע מהג"ר יעקב טייטלבוים ז"ל שבעת למדו שלחן ערוך הלכות רבית אצל הג"ר מאיר אריק ז"ל גנוחי גניח כמה פעמים, ושאלו תלמידו הנ"ל לסיבת הדבר, ואמר כי אין שו"ע הרב על הלכות הנ"ל שיבהיר לנו את הענין על בודיו. וכן אמר לי הרב כשלמדנו בשו"ע חלק אבן העזר סימן קכ"ט הלכות שמות גיטין שיסודות הדברים אינם מובהרים כל צרכן, וחסר לו שו"ע הרב שיבהיר הענין".

(ספר הליכות חנוך – הוראות עובדות והנהגות שנשמעו מפי

מרן הגר"ח"ד פדווא זצ"ל גאב"ד לונדון, עמ' ריב-ריג)

"שמעתי ממורי ורבי גאון ישראל וקדושו מהר"ש ענגיל אב"ד ראדאמישלא זי"ע שצריכין להעמיק הרבה בהבנת דבריו הקדושים (ה"ה שו"ע רבינו הרב בעל התניא) ואז מוצאים בו הרבה פנינים".

(מתוך הסכמת אבד"ק פריימאן ז"ל לס' חוקת התורה – זכרון מרדכי, ברוקלין תשמ"ו)